

суспільних відносин.

Разом з тим, інститут міжнародного усиновлення вимагає подальших комплексних досліджень, що, з одного боку, дозволить оглянути практику міжнародного усиновлення, а з іншого - створити рекомендації в контексті того, як це відбувається на нинішньому етапі.

Література

1. Деркаченко Ю.В. Розвиток інституту міжнародного усиновлення в системі міжнародного права / Ю.В. Деркаченко // Форум права. - 2008. - № 3. - С. 116-120.

2. Городецька І.К. Міжнародний захист прав та інтересів дітей / І.К. Городецька - М.: Міжнародні відносини, 1973. - 174 с.

3. Нечаєва А.О. Усыновление детей иностранцами в Российской империи / А.О. Нечаева // Российская юстиция. - М., 2002. - № 10. - С. 63-66 с.

4. Дюжева О.А. Проблемы законодательства о меж-

дународном усыновлении / О.А. Дюжева // Государство и право. - 1995. - № 6. - С. 40-48.

5. Ермаков А.В. Защита прав детей, усыновленных иностранными гражданами: организационно-правовой аспект / А.В. Ермаков // Российский следователь. - 2006. - № 7. - С. 60-63.

Кушніренко Ю.М.

*здобувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ України,
помічник голови Подільського районного суду
м. Києва*

Тімуш І.С.

*доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ,
Надійшла до редакції: 29. 12. 2012*

УДК 347.634

ЧИННЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПРО ПОНОВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ І ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

Лапчевська О.Ф.

При сприятливій для дитини зміні обстановки в сім'ї, зміні поведінки батьків та їхнього ставлення до дитини, батьківські права можуть бути поновлені в судовому порядку (ст. 169 СК). У законодавстві інших країн, зокрема у Франції, також передбачається можливість поновлення батьківських прав. Згідно зі статтею 381 ЦК Франції батько й мати, позбавлені батьківської влади, можуть добитися від суду більшої інстанції повного чи часткового поновлення прав у зв'язку з виявленими обставинами. За російським законодавством, саме наявність трьох складових (зміна обстановки, зміна поведінки батьків, відповідне судове рішення) може бути підставою для поновлення в батьківських правах, у протилежному випадку не може бути позитивно вирішеним питання про таке поновлення [1, 14].

Однак практика показує, що справ про поновлення в батьківських правах дуже мало, а це означає, що виправлення батьків, які припускалися неправомірної поведінки щодо власних дітей - явище доволі нечасте. На нашу думку, це зумовлено відсутністю в державі системи реабілітації, спрямованої на відновлення сім'ї. За наявності в державі можливості працювати з батьками, позбавленими батьківських прав, щодо їх соціальної переорієнтації, позови про поновлення в батьківських правах були би більш численними.

Правові питання щодо позбавлення батьківських прав, а також про умови їх поновлення були предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі сімейного права. Серед них слід назвати: В.Ф. Маслова, О.А. Пушкіна, Я.М. Шевченко, С.П. Індиченко, Л.П. Короткову, В.С. Гопанчука, Л.А. Савченко, В.П. Мироненко, М.В. Логвінову, О.І. Пергамент, О.М. Нечаєву, Н.М. Єршову, Д.М. Чечота, В.П. Шахматова, К.В. Тихоніну, Н.П. Мардахаєву та ін.

Метою поданої наукової розвідки є аналіз чинного сімейного законодавства, яке регламентує порядок і умови поновлення батьків, позбавлених батьківських прав, в їхньому батьківському статусі й вироблення пропозицій щодо його удосконалення.

Позбавлення батьківських прав строком не обмежено. Проте це не означає, що воно не носить зворотнього характеру. Як відзначає О.М. Нечаєва, навряд чи є сенс

перетворювати таку міру відповідальності в позитивну, тим більше, що вона торкається складної сфери відносин, де не виключені зміни до кращого [2, 71-72]. Тут слід погодитись також із К.В. Тихоніною, яка підкреслювала, що спеціфіка позбавлення батьківських прав як сімейно-правової санкції полягає в тому, що вона не носить незворотнього характеру, оскільки допускається поновлення батьківських прав на відміну від ряду інших сімейно-правових санкцій, коли втрата особою суб'єктивного права тягне за собою неможливість його поновлення в майбутньому [3, 131]. Необхідно також зазначити, що можливість поновлення батьків у батьківських правах відстоюється практично на всіх етапах розвитку науки сімейного права. Таку позицію займала й наука радянського сімейного права. В.Ф. Маслов і О.А. Пушкін наголошували, що радянське сімейне законодавство розглядає позбавлення батьківських прав як міру впливу на батьків, і коли ця міра досягає бажаної мети, вони можуть бути поновлені у своїх правах [4, 141]. Досліджуючи питання щодо наслідків позбавлення батьківських прав і можливості їх поновлення, Д.М. Чечот писав: "Закон передбачив можливість позбавлення батьківських прав, але закон не може "скасувати" або "визнати недійсними" людські почуття, і тому існує можливість відновлення батьківських прав" [5, 156].

Відповідно до статті 169 СК України поновлення в батьківських правах можливе, якщо батьки (один з них), які позбавлені батьківських прав, змінили свою поведінку та змінилися обставини, що потягли за собою застосування позбавлення батьківських прав. Разом з тим, законодавцем не передбачено, яким чином можливо з'ясувати такі зміни в поведінці батьків та їх ставлення до дитини. Статтею 168 СК передбачено, що мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду з заявою про надання їм права на побачення з дитиною. Крім того, статтями 14-15 Закону України "Про охорону дитинства" також передбачено можливість спілкування батьків з дитиною, якщо судом визнано, що таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини [6]. При позитивному результаті таких зустрічей, такого спілкування можливо ставити питання про поновлення в батьківських правах і повернення дитини батькам. Тому питання про спілкуван-

ня дитини з батьками, позбавленими батьківських прав, має глибоке як психологічне, так і педагогічне підґрунтя.

Специфіка сімейних відносин не дозволяє встановити чіткі часові рамки, у межах яких можливо було б відстежувати той чи інший ступінь виправлення, проте сама по собі їх формальна наявність може послужити орієнтиром при вирішенні питання про поновлення в батьківських правах. Норми сімейного кодексу, які регулюють питання щодо поновлення в батьківських правах, містять положення, відповідно до якого “суд перевіряє, наскільки змінилася поведінка особи, позбавленої батьківських прав, і обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав...” (ч. 4 ст. 169 СК) [7]. Однак закон не називає жодних підстав для звернення батьків, позбавлених батьківських прав, з позовом до суду про їх поновлення. Вважаємо, що для усунення такої прогалини необхідно взяти до уваги досвід російського законодавця й доповнити ст. 169 СК України нормою, яка передбачала б, що поновлення в батьківських правах можливе лише за умови, що батьки суттєво змінили в кращий бік свою поведінку, спосіб життя, ставлення до виховання дитини.

Зрозуміло, що такого роду зміни не можуть відбутися одночасно й вирішити таке питання однозначно теж не видається можливим, адже для кожного конкретного випадку він може бути різним. Тому виникає питання, чи слід передбачати в законі мінімальний строк, перебіг якого не дозволяє батькам звернутися до суду з позовом про поновлення в батьківських правах. Питання мінімального строку - це не питання виправлення батьків, це питання відвикання дитини, тяжкості психологічної травми. Так, наприклад, мінімальний строк, встановлений французьким законодавством, відповідно до якого прохання про поновлення в батьківських правах може бути подане до суду не раніше, ніж через рік після набрання рішенням суду законної сили; у разі відхилення такої заяви повторне звернення допускається так само через рік (ст. 381 ЦКФ) [8].

Нині чинне сімейне законодавство України ніяких положень щодо такого строку не містить. Однак припустимо, що батьки, позбавлені батьківських прав, виправили свою поведінку протягом півроку й таке виправлення підтверджено відповідними органами. У такому разі немає підстав для того, щоб відмовляти батькам у поновленні їх батьківського статусу, оскільки поновлення в батьківських правах і повернення дитини на виховання батькам повною мірою відповідає інтересам дитини, вважаємо встановлення строку, протягом якого батьки, позбавлені батьківських прав, можуть звертатися до суду з клопотанням про поновлення в батьківських правах, недоцільним. При цьому слід взяти до уваги те, що поновлення в батьківських правах виявляється неможливим у двох випадках, передбачених ч. 2 та ч. 3 ст. 169 СК України: якщо дитина була усиновлена й усиновлення не скасоване або не визнане недійсним судом; якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття.

У дітей, чії батьки позбавлені батьківських прав, може змінитися правовий статус у зв'язку з їх усиновленням, оскільки така дитина в силу ст. 219 СК може бути усиновлена без згоди батьків. У зв'язку з цим сімейне законодавство (ст. 169 СК) викликало й викликає нині справедливую критику. З одного боку, особам, позбавленим батьківських прав, надається можливість поновити свій батьківський статус, а з іншого - така можливість втрачається, якщо дитина була передана на усиновлення іншим особам.

Вважаємо, слід погодитись з думкою тих науковців, які наполягають на тому, що необхідно усунути подібне протиріччя шляхом встановлення певного терміну, протягом якого неприпустимо усиновлення дітей, які мають батьків, позбавлених своїх батьківських прав. Тривалість такого терміну повинна бути встановлена залежно від обставин, що потягли за собою застосування позбавлення батьківських прав, з урахуванням особистості того, хто позбавляється батьківських прав (скажімо, як приватний випадок) [9, 12]. Ми вважаємо теоретично обґрунтованою й практично виправданою, а також такою, що сприяє реалізації загальної мети поновлення батьківських прав, пропозицію щодо того, що встановлення такого терміну вимагається тільки тоді, коли позбавляються батьківських прав обоє батьків. В інших випадках, зазначають деякі науковці, глибоких змін не наступає, оскільки в дитини залишається один з батьків [10, 47].

Будучи за своєю природою глибокогуманістичним, право покликане охороняти й інтереси тих осіб, які допустили у своїх діях (бездіяльності) неправомірну поведінку, порушили загальновизнані суспільні й моральні норми. Тому вважаємо, що закон, захищаючи інтереси особи, повинен диференційовано підходити до встановлення правових наслідків по суті за одне й теж правопорушення. Зрозуміло, що такий підхід вимагає неабиякої уваги правотворчих і правозастосовчих органів, але кінцева мета, яка ставиться й повинна бути досягнута, виправдовує складність законотворчого та практичного втілення пропонованих змін. Зокрема, йдеться про таку проблемну, з нашої точки зору, норму, як неможливість поновлення в батьківських правах у разі усиновлення дитини (ч. 2 ст. 168 СК України). Зрозуміло, що будь-яка з підстав, передбачених законом для позбавлення батьківських прав, здатна нанести дитині шкоди. Тому цілком виправданим є застосування до батьків санкції сімейно-правової відповідальності у вигляді позбавлення батьківських прав. Але сам закон допускає можливість виправлення особи, допускає можливість повернення дитини на виховання батькам. Тому вважаємо, що законодавець повинен визнати за необхідне отримання згоди батьків, позбавлених батьківських прав, особливо тих, які після прийняття відповідного судового рішення посилають участь у вихованні та утриманні дитини, на усиновлення їхніх дітей. Пропонуємо ст. 217 СК України доповнити такою нормою: “Згода батьків, які позбавлені батьківських прав, на усиновлення їхньої дитини повинна бути отримана в тих випадках, коли вони усвідомили наслідки своєї поведінки, змінили ставлення до дитини та виявляють реальне бажання повернути свої батьківські права”. Клопотання про можливість заборони передачі такої дитини на усиновлення повинно ініціюватися батьками, позбавленими батьківських прав через органи опіки та піклування. Крім того, батьки повинні повідомлятися про наявність осіб, які вже виявили бажання усиновити їхню дитину (звичайно з дотримання вимог щодо таємниці усиновлення). Внесення таких змін до сімейного законодавства, безперечно, позитивно вплине на регулювання зазначених відносин.

Стаття 169 СК України допускає поновлення в батьківських правах, якщо цього вимагають інтереси дітей, якщо дитина не передана на усиновлення і якщо на момент розгляду справи про поновлення батьків у батьківських правах дитина не досягла повноліття. У справах про поновлення в батьківських правах правильність винесеного рішення про позбавлення батьківських прав сім'ю не

піддається, оскільки обставин, які б давали змогу припустити, що раніше винесене рішення було незаконним і необґрунтованим, не має. В основу вимоги про поновлення в батьківських правах кладуться нові факти, які виникли вже після винесення рішення про позбавлення батьківських прав. Недостатньо, щоб поведінка батька, позбавленого батьківських прав, перестала бути асоціальною, аморальною. Необхідно, щоб його бажання виховувати свою дитину було підкріплено конкретними вчинками, свідчило про те, що повернення дитини батькам буде відповідати інтересам дитини [11, 151].

Можливість реабілітувати себе слугує серйозним стимулом для зміни способу життя, повернення до нормальної, природної поведінки. Але мета поновлення в батьківських правах не тільки в цьому. Головне - відродити такий природний і необхідний дітям зв'язок з матір'ю, батьком, повернути дитині сім'ю. Проте таке відродження можливе лише тоді, коли воно відповідає інтересам неповнолітньої дитини. Необхідно не просто повернути дитину батькам, необхідно повернути дитину до повноцінних вихователів, які здатні як належить виконувати свій батьківський обов'язок. Вилікування від алкоголізму, наркоманії, можливість матеріального утримання сім'ї, порядок у домі - це лише один бік життя людини, як передумова повернення їй прав батька. З іншого, край важливого, боку, наявними повинні бути факти, що свідчать про турботливе ставлення до дітей. Їх регулярне відвідування в дитячому виховному, лікувальному закладі, листи, подарунки, спільне проведення часу з дозволу адміністрації дитячого закладу, опікуна (піклувальника). Все це разом узятє складе уявлення про доцільність поновлення осіб у батьківських правах. У цьому сенсі слід погодитись з О.М. Нечаєвою, яка зазначає, що важливо, щоб наміри особи, яка втратила батьківські права, мали реальне, цілком конкретне втілення. І тому з моменту позбавлення батьківських прав до моменту постановки питання про їх поновлення повинен пройти час, достатній для необхідних змін у поведінці матері чи батька [12, 79].

Якщо суд переконається в тому, що один з батьків (батьки) змінили свою поведінку і їм можна довірити виховання дітей, то, керуючись їхніми інтересами, суд поновлює їх у батьківських правах. Як би позитивно не характеризувалося ставлення батьків до своїх суспільних, громадських, трудових обов'язків, але якщо не відбулося вирішальних змін у їхньому ставленні до дитини, то немає й підстав для поновлення їх у батьківських правах [13, 170]. Найменші сумніви щодо доцільності заявленого позову про поновлення в батьківських правах належить вирішувати на користь дитини. Поки немає твердої впевненості, що передача дитини її батькам з усіх точок зору доцільна, про задоволення позову не може бути й мови.

Відповідно до частини 7 ст. 169 СК у разі відмови в позові про поновлення батьківських прав повторне звернення з позовом про поновлення батьківських прав можливе лише після спливу одного року з часу набрання чинності рішенням суду про таку відмову. Оскільки при поновленні в батьківських правах на перший щабель винесено інтереси дитини та з метою охорони її як фізичного, так і морально-психологічного стану, вважаємо за доцільне заборонити батькам повторне звернення в поновленні батьківських прав, якщо їхнє перше звернення з позовом про поновлення в батьківських правах було відхилено судом, доповнивши СК України наступною

нормою: "У разі відмови в позові про поновлення батьківських прав повторне звернення з позовом про поновлення в батьківських правах не допускається".

Все викладене дозволяє стверджувати, що поновлення в батьківських правах є і буде залишатися явищем не частим, доки в державі не буде створена дієва система профілактичної й реабілітаційної спрямованості. Крім того, одним з найважливіших завдань у сфері виховання дітей повинно стати саме попередження застосування такої міри сімейно-правової відповідальності, як позбавлення батьківських прав. Чим краще поставлена профілактична робота, тим з меншими витратами доводиться мати справу в подальшому, оскільки кількість причин для позбавлення батьківських прав обов'язково зменшиться.

Проблеми, пов'язані зі збільшенням випадків позбавлення батьківських прав і незначною кількістю їх поновлень, носять не стільки юридичний, скільки соціально-економічний, духовний і психологічний характер. Тому, як уже відмічалось, тільки правових мір для вирішення проблеми у сфері сімейних відносин явно недостатньо. Хотілося б сподіватися, що проблеми материнства, батьківства й дитинства стануть об'єктом пильної уваги з боку держави. Вимагається негайне вжиття заходів щодо реалізації конституційного принципу державного захисту дитинства, викладеного в ст. 51 Конституції України.

Література

1. Мардахаева Н.П. Лишение родительских прав как мера семейно-правовой ответственности. Автореф. дисс...канд. юрид. наук. - М., 1985. - 19 с.
2. Нечаева А.М. Судебная защита прав ребенка: Учебное пособие. - М.: Издательство "Экзмен", 2003. - 128 с.
3. Тихонина К.В. Лишение родительских прав и отобрание детей у родителей // Проблемы гражданского и семейного права. Сб. научных трудов. - М., 1983. - С. 128-138.
4. Маслов В.Ф., Пушкин А.А. Советское семейное право. - К.: Вища школа, 1981. - 224 с.
5. Чечот Д.М. Брак, семья, закон. - Ленинград: Изд-во Ленингр. Ун-та, 1984. - 208 с.
6. Про охорону дитинства. Закон України від 26 квітня 2001 р. // Відомості Верховної ради України. - 2001. - № 30. - Ст. 142.
7. Сімейний кодекс України. - К.: Велес, 2012. - 64 с.
8. Семейный Кодекс Российской Федерации от 29 декабря 1995 г. № 223-ФЗ (в ред. от 23 декабря 2010 г.) // СЗ РФ. - 1996. - № 1. - С. 16.
9. Мироненко В.П. Відповідальність батьків за невиконання або неналежне виконання обов'язків по вихованню за сімейним та цивільним законодавством України. Автореф. дис... канд. юрид. наук. - К. - 2001. - 17 с.
10. Короткова Л., Вихров О. Підвищувати відповідальність за виховання дітей // Право України. - 1996. - № 4. - С. 46-49.
11. Шахматов В.П. Законодательство о браке и семье (Практика применения, некоторые вопросы теории). - Томск. - Изд-во Томск. ун-та. - 1981. - 210 с.
12. Нечаева А.М. Споры о детях. - М.: Юрид. лит., 1989. - 160 с.
13. Шахматов В.П., Хаскельберг Б.Л. Новый кодекс о браке и семье. - Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1980. - 317 с.

Лапчевська О.Ф.

*суддя Апеляційного суду м. Києва,
здобувач кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 09. 12. 2012*

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**